

INTERDISCIPLINARNOST I DOKUMENTARNOST

Robert Matijašić

VESNA GIRARDI JURKIĆ, Duhovna kultura antičke Istre, knjiga 1: Kultovi u procesu romanizacije antičke Istre, Zagreb, Školska knjiga, 2005., 296 str., ISBN 953-0-61433-0

Znanstvena monografija arheološkog, povijesnog i povijesno-umjetničkog karaktera dr. sc. Vesne Girardi Jurkić rezultat je autoričina višedesetljetnog bavljenja ovom temom. Zanimanje za antičke kultove u materijalnoj kulturi iskazuje se na samom početku njezine znanstvene karijere,¹ te se može reći da je izvorište njezina znanstvena rada upravo na području antičke duhovne kulture. Iako se u međuvremenu bavila i drugim područjima antičke arheologije (gradska i izvangradska antička arhitektura, grobovi, umjetnost mozaika), neprekidno se vraćala i kultovima, osobito njihovoj materijalnoj pojavnosti u obliku arheoloških i umjetničkih predmeta.

Problemi povezani s antičkim kultovima u procesu romanizacije Istre poznati su i prisutni u znanstvenoj bibliografiji od sredine 19. st., kad i započinje sustavno i znanstveno (u suvremenom smis-

lu riječi) proučavanje istarske antičke materijalne kulture. Oblikovanjem antikvarnog sakupljaštva već su ranije stvorene prve zbirke epigrafije, kamene skulpture (kipova i reljefa) te sitnih nalaza, ali tek su Pietro Kandler i njegovi nastavljači (Carlo Buttazzoni, Carlo Gregorutti, Tomaso Luciani) i nasljednici (Anton Gnirs, Pietro Sticotti i drugi u 20. st.) počeli objavljivati predmete važne za povijest antičke duhovne kulture, tj. natpise i kipove, od kojih su neki danas izgubljeni. Upravo su prvi objavljeni rimskodobni natpisi votivnoga sadržaja, kao i sitna i krupna brončana i kamena plastika, otvorili tu temu, važnu zbog razumijevanja širenja rimske uljudbe u vrijeme njezine ekspanzije. U 20. st., za proučavanje materijalne kulture koja predstavlja temelj izučavanja kultova, posebno valja spomenuti talijanske arheologe Attilija Degressija,² Brunu Forlati Tamaro i Maria Mirabellu Robertija, a kultovima prapovijesne i

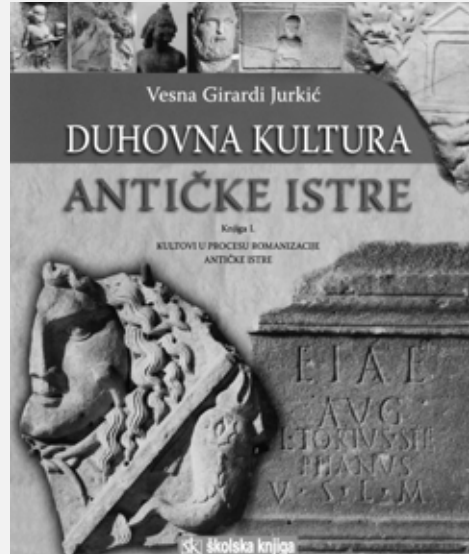
¹ V. JURKIĆ, Meduze na reljefima Arheološkog muzeja Istre u Puli, u: *Histria Archaeologica* 1, 1, Pula, 1970., 29-52; Rasprostranjenost kulta Magnae Matris na području Istre u rimsko doba, u: *Histra Archaeologica* 3, 1, Pula, 1972., 41-76.

antičke Istre i antičkom sakralnom arhitekturom bavili su se, neposredno i posredno, i brojni hrvatski autori poslije 1945.: Marino Baldini, Kristina Džin, Narcisa Bolšec Ferri, Vesna Begović-Dvoržak, Leonida Kovač, Sineva Kukoč, Emilio Marin, Julijan Medini, Kristina Mihovilić, Josip Mladin, Franko Oreb, Vladimir Kovačić (s Brunellom Portulano), Duje Rendić Miočević, Mirjana Sanader, Petar Selem, Alka Starac, Mate Suić, Aleksandar Stipčević, Marin Zaninović i drugi. Neka mi bude dopušteno spomenuti i slovenske kolege, osobito Jaroslava i Anu Šašel, Marjetu Šašel Kos i Mateja Župančiča.

Podaci i rezultati dosadašnjih istraživanja tijekom protekla dva-tri stoljeća "čekali su" znanstvenika (odnosno znanstvenicu) koji će ih objediniti i predstaviti u obliku sintetske monografije, i tako je nastala knjiga dr. Vesne Girardi-Jurkić. Knjiga se sastoji od dva dijela: prvi čini, na oko 120 stranica, sinteza *Kultovi u okviru društveno-političkih promjena u Istri od Republike do pada Rimskog Carstva*, a drugi, na daljnjih 120 stranica, je *Katalog kultova, kulturnih spomenika, mitoloških prikaza i predstava*.

Prvi dio knjige uistinu je sinteza problematike kultura u antičkoj Istri, koji polazi od objašnjavanja vrela, geopolitičkog položaja Istre u antici, te pruža kratak pregled povijesti Istre u rimsko doba. Autorica potom objašnjava antičke kultove u kontekstu kulturno-povijesnog "položaja Istre između Istoka i Zapada". Razmatranje počinje od prvih doticaja Histra, autohtonih stanovnika Istre, s klasičnim kulturama antike (poznate nezakcijske skulpture, vjerojatno oko 4.-5. st. pr. Kr.), da bi zatim prešlo na isto toliko zanimljive probleme autohtonih histarskih kultova koji su preživjeli u klasično doba i završilo s orijentalnim kultovima, koji su se u Rimskom Carstvu proširili po cijeloj državi. Pojedine uže teme, kojima se autorica bavila u svojoj karijeri (kult Velike Majke, kult Atisa,³

kultovi plodnosti, Gorgone i Meduza) uključene su u tekst kao samostalni odsječci unutar sinteze o kultovima antičke Istre. Slijedi manje poglavlje o tri najvažnija kulturna sjedišta antičke Istre (Nezakcij, Pula i Poreč), sjedištima kapitolijskoga

kulta službene državne vjere, poglavlje koje također na temelju dostupnih podataka ilustrira važan vid svakodnevice antičkih kultura u Istri, ali istovremeno pruža uvid u konkretne primjere kulturnog graditeljstva antičke Istre. U zaključku autorica sintetizira spoznaje i osnovne statističke podatke o odnosu između autohtonih, rimskih i orijentalnih kultura (ove posljednje naziva "grčko-orijentalno-rimskim božanstvima), pri čemu dolazi do zaključka da su najbrojniji (55%) klasični rimski kultovi, manje zastupljeni (29%) orijentalni, a najmanje (16%) autohtoni; da su od klasičnih kultura najčešći Jupiterov i Liberov, a slijede Herkul, Minerva, geniji i mani, te mnoga druga božanstva. Blizina italskog područja i jaka romanizacija očevidno su pogodovali dominantnoj ulozi rimskih klasičnih kultura, intenzivan pomorski promet s istočnog Sredozemlja u obližnju Akvileju donosio je snažne orijentalne utjecaje, ali su dobro saču-

² Osobito je važan njegov pregledni rad: *Culti dell'Istria preromana e romana*, u: *Adriatica praehistorica et antiqua*, Miscellanea Gregorio Novak dicata, Zagreb, 1970., 615-632.

³ V. JURKIĆ, *The Cult of Magna Mater in the region of Istria*, u: *Živa antika* 25, 1-2, Skopje, 1975., 285-298; *Skulptura Atisa iz Pule*. Nov prilog poznavanju Atisovog kulta, u: *Jadranski zbornik* 10, Rijeka i Pula, 1976.-78., 173-188.

vane i male enklave autohtonih vjerovanja, osobito u istočnoj i jugoistočnoj Istri (Nezakcij, Alvona i okolno područje).

Kažemo li da je čitav prvi dio "historiografsko-arheološkog" karaktera, tada bi se za drugi dio moglo ustvrditi da je prvenstveno "povijesnoumjetničkog i epigrafskog" karaktera. Naime, *Katalog* sadrži dvjestotinjak antičkih kulturnih spomenika s područja cijele Istre (histarskog i liburnijskog), svih oblika pojavnosti: epigrafskih, kiparskih i mozaičkih. Najviše je natpisa posvetnog karaktera, uglavnom žrtvenika, koje su pojedinci podizali kao zavjet određenom božanstvu. Neki su od njih ukrašeni reljefnim simboličkim motivima kulta (npr. poznati žrtvenik Izidi iz Galižane, s bogatim repertoarom prikaza kulturnog pribora), drugi nekom vrste kulturne slike, a najjednostavniji imaju samo natpis na prednjoj strani. Po brojnosti, slijede zatim anepigrafski likovni prikazi u kamenu (reljefi, puna plastika) te brončani kipići, koji su vrlo brojni na cijelom području Rimskoga Carstva i koji su se očito serijski izrađivali u velikim nizovima. Katalog je vrlo racionalno složen, po vrstama božanstava i unutar svake skupine po važnosti, a za svaki spomenik autorica navodi tehničke i formalne podatke, mjesto nalaza, mjesto čuvanja i opsežnu bibliografiju. Posebnu vrijednost katalogu i cijeloj knjizi daju sjajne fotografije (Duško Marušić, Enzo Morović i iz autoričine zbirke), koje vrlo podrobno i kvalitetno ilustriraju svaki spomenik, svaki predmet. Naposljetku, sažetci na stranim jezicima (engleski, talijanski i njemački), bibliografija i kazalo upotpunjuju i zaokružuju ovu monografiju - znanstveno djelo koje će zacijelo služiti svima onima koje zanimaju likovnost, kulturološka i historiografska dimenzija antičkih kultova. Valja na kraju naglasiti da su dvije najveće vrijednosti ove knjige interdisciplinarnost i dokumentarnost. Kao i brojne druge društvene pojave u prošlosti i

sadašnjosti, kultovi i duhovna kultura prožimaju cijelo društvo i javljaju se u brojnim oblicima materijalne i nematerijalne kulture, a antička civilizacija ostavila je i jedne i druge. Zato se i o predmetima povezanim s kultovima može govoriti na više razina: likovnoj, semiotičkoj (mitološko-simboličkoj) i historiografskoj. Pritom ih nisam poredao po značenju, jer su navedene razine ravnopravne, iako se ne izučavaju uvijek jednakopravno i ravnomjerno. Promatrajući korpus istarskog gradiva materijalnih ostataka duhovne kulture u cjelini, sve tri razine su jednako važne, ali neki predmeti izrazitije pokazuju samosvojne razine značenja.

Prvi i najvažniji razlog proučavanja ovoga gradiva jest bolje razumijevanje romanizacije, tj. akulturacije histarskoga stanovništva, prožimanja rimske, autohtone i drugih kultura u Istri. Iako teonimija u antičkoj Istri čuva ostatke predrimskih kultova i - općenito - histarske i liburnske duhovne kulture, pismenost i likovnost posve su klasično-rimski. Pokoreni Histri su u procesu romanizacije postupno preuzeli latinski jezik i pismo, rimske helenističke obrasce likovnoga jezika i tehnike, ali su njima izražavali i svoje stare tradicije. Uz rimski doseljenički italski etnički element, neko je vrijeme u Istri i Liburniji preživjela i tradicijska kultura. Letimičnim pregledom gradiva vidi se da su svjedočanstva o autohtonim bogovima samo epigrafska, bez likovnih elemenata. Iznimke su posveta božici iz Rapca s ostatkom prikaza ženskoga božanstva koje sjedi (ona se dosad u literaturi nazivala "Aitica", iako se i na fotografiji jasno vidi da je upravo ime jako oštećeno, te da je između A - koje ne mora biti prvo slovo imena - i l postojalo još jedno slovo, možda M?)⁴ te portretni reljef na "zabatu maloga hrama" iz Nezakcija (koji po mojem mišljenju vjerojatno nije Eja, već se radi o zabatu mauzoleja i prikazu pokojnice).⁵

⁴ O tome vidi: R. MATIJAŠIĆ, The Iconography of Indigenous Cults in Northern Liburnia, u: Akti VIII. međunarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralaštva (Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provincial-römischen Kunstschaffens); Religija i mit kao poticaj rimskoj provincijalnoj plastici, Zagreb, 2005., 201-204.

⁵ Usp. i knjigu: Oppidum Nesactium. Una città istro-romana, a cura di Guido Rosada, Treviso 1999., str. 86-87.

Likovnost dolazi do izražaja u klasičnim rimskim kultovima, te u istočnjačkima. Tu se vidi kako preuzimanje općenitih obrazaca likovnog jezika klasične antičke ikonografije pod utjecajem helenizma (i naravno elemenata orijentalne u pojedinim slučajevima), tako i (rjeđe) njihova preradba u lokalnoj sredini. Međutim, kako je većina likovnih spomenika iz obalnih gradova (iznimka je samo Buzet, antički Piquentum, kao moguće lokalno autohtono radioničko središte), u Istri je dominantan umjetnički jezik klasične civilizacije. Zaključno valja reći da je ovo svakako dobrodošla

knjiga, posebno značajna za proučavanja antičke kulture i umjetnosti Istre i sjevernog Jadrana, ali i cjeline jadranskoga prostora u starome vijeku. Bilo bi dobro da je na našem znanstvenome tržištu više ovakvih knjiga, a dosad ostvareni izdavački program *Školske knjige* (s autorima poput Mirjane Sanader, Marine Milićević-Bradač, Emila Heršaka i drugih) ulijeva nadu da će se situacija i na području bibliografije antičke arheologije i stare povijesti hrvatskih zemalja postupno poboljšavati.